

Intiimne ja võõras. Vesi ja selle kultuuriline kuvand

Julia Kuznetski

Teesid: Artikkel käsitleb vett ainelise ja kujutlusliku elemendina, mis ühendab inim- ja enam-kui-inim-maailma. Vesi, olles planeedi ja meie kehade algaine, loob materiaalse ja afektiivse seose maailmaga, ületades inimliku mõõtkava ning seda tuleks käsitleda mitte passiivse ressursina kusagil „ära“, vaid aktiivse mäluagendi ja vedela mäluarhiivina, mis talletab ja vahendab lugusid eri skaaladel. Selline „veega koos mõtlemine“ aitab mõtestada meie põimumist teiste kehade ja ökosüsteemidega ning avab uusi võimalusi vee kujutamiseks kirjanduses ja kultuuris.

Võtmesõnad: ökokriitika, sinihumanitaaria, sinipoetika, transkorporeaalsus, mälu-uuringud

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v30i37.27257>

*Panta rhei.
(Kõik voolab.)
Herakleitos*

Vihmatilk, mis imbub praegu Tallinna vanalinnas munakivide vahele, võis kord olla osa Islandi liustikust või udupilvest Sahara kõrbe kohal. Vesi, elu alusaine, esineb mitmes faasis, vedeliku või auru, piisa või tahke jääna, ja muudab pidevalt oma agregaatolekut. Muundudes ja liikudes hoovustena üle planeedi, ei tunne ta rahvuspiire ega aja-jooni, vaid toimib korraga mitmes mõõtkavas, ületades inimese eluiga ja seega meile hoomatavaid ajajärke. Just tänu veele – mõeldes „veega koos“, nagu sinihumanitaarid tänapäeval kutsuvad üles tegema – on võimalik aduda, et inimese perspektiiv ning aja- ja kohataju on vaid üks võimalikest raamistikest. Meie arusaam hetkeolukorrast on justkui stoppkaader suures liikuvus, voolavas, põimivas mõõtkavas. Just sellest räägib lumest tehtud kratt Andrus Kivirähki romaanis „Rehepapp“ (2000); ta on sündmushetkel küll lumi, ent elab igavesti ja on näinud paljutki just tänu oma vesisele olemusele: „Olen voolanud jõena keset iidseid linnu, olen sulisenud purskkaevuna imeilusate losside aedades, olen lennanud auruna üle merede, sadanud vihmana alla ning kandnud tohutuid laevu. Praegu olen ma lumi [. . .]“ (Kivirähk 2020, 143–144). Kõnealusel hetkel seisab lumemees kindlalt paigal, ent ta ei jää sinna kauaks. See, et lumemees on „rännanud kõikjal“ ning ütleb, et „rahvad, kelle keskel ma omal ajal jõena voolasin, on juba kadunud“ (samas, 150), võib tunduda muinasjutu või naljana. Tegelikult aga väljendab ta mitmeid sinihumanitaaria seisukohti: vesi on ambivalentne, pidevalt muutuv, olles samas igipüsiv planeedi põhianena; vee kaudu põimume eri paikade, epohhide ja inimestega, aga ka enam-kui-inimestega; veel on agentsust, ta on

omaette tegelane ja teema; vesi mäletab, talletab jälgi, tunnistab ja jutustab lugusid, toimides omaette arhiivina, mille kohta pakun välja nimetuse „vedel arhiiv“. Vete lugudes segunevad vesi ja inimlikud ideed; vee aeg, inimelu ja planetaarne perspektiiv ristuvad ja toimivad samaaegselt. Vee kaudu põimuvad meie kehad teiste kehade ja ökosüsteemidega.

Sinihumanitaaria erinumbri avaartikli autorina on mul mitu eesmärki, mis määravad ka artikli struktuuri. Esiteks tahan anda ülevaate sinihumanitaaria valdkonnast üldisemalt, sest selle jõudsalt areneva keskkonnahumanitaaria haru põhjalikumalt käsitlust pole eesti keeles seni ilmunud. Et erinumbri artiklite distsiplinaarne fookus varieerub, on paslik üle käia valdkonna põhimõisted ja nende arenemise loogika üldisemalt, eeldades, et ülevaade aitab mõista vee osatähtsust ja selle käsitlemise võimalusi humanitaarias laiemalt – filosoofiast ajaloo ja inimgeograafiani. Tutvustan selliseid mõisteid nagu transkorporeaalsus (*transcorporeality*), ära (*away*), mõõtkava (*scale*), veidrad võõrad (*strange strangers*), põimik (*mesh*), vesi kui ühisvara (*hydrocommons*), aeglane vägivald (*slow violence*) ja sinipoeetika (*blue poetics*). Kuna mu enda distsiplinaarne taust on kirjandus- ja kultuuriteadus, tahan tutvustada spetsiifilisemalt sinipoeetikat, keskendudes vee kujutamisele kultuuris ja küsimusele, kuidas kujutada vett, jäädes inimeseks, kuid vältides inimkesksust. Selle ilmestamiseks toon näiteid nii teiste sinikriitikute töödest kui ka oma tõlgendustest (arvestades, et valdkond on alguse saanud ingliskeelses kontekstis, pärinevad näited valdavalt võõrkeelsest kirjandusest). Pakun ka oma visiooni valdkonna arengust, tuues kokku keskkonnahumanitaaria ja mälu-uuringud, ning käsitlen vett mnemoonilise agendi ja vedela arhiivina. Võttes kokku eelpool mainitu, illustreerin sinipoeetika meetodi rakendamist, analüüsid vett kui mämlust subjekti valitud kirjandustekstide lähilugemise abil. Teen seda kahe teose näitel: nendeks on Rivers Solomoni afrofuturistlik lühiromaan „The Deep“ („Sügavik“) ning Kristiina Ehini luuletus „Pärast tormi“ – tekstid, milles tuleb hästi esile vee materiaalsus, haavatavus ja mämluline agentsus.

Sinihumanitaaria: vee tähtsuse esiletoomine ja ümbermõtestamine

Vesi on kahtlemata üks kõige igapäevasematest nähtustest, ent just seetõttu muutub ta tihti nähtamatuks – märkame teda eeskätt siis, kui ta on saastunud, ohtlik või otsas. Ilma veeta on elu võimatu ette kujutada – miljoneid aastaid tagasi roomasid meie eellased veest maismaale ja me koosneme siiani sellest algainest, täiskasvanud inimese keha sisaldab vett keskmiselt lausa 60%. See alusaine seob meid kogu elu ja elusloodusega – loomade, taimede ja teiste inimestega. Sinihumanitaaria vaatevinklist on vee tähendused korruga ökoloogilised, sotsiaalsed ja diskursiivsed.

Sinihumanitaaria on keskkonnahumanitaaria haru, mis keskendub kõigele, mis on seotud veega, rõhutades erinevust senisest „maakesksest“ fookusest keskkonna-

humanitaarias ja ökokriitikas. Et mõista fookuse nihutamise vajadust, on oluline tutvuda vee käsitlemisega uusmaterialismis, sest just sellest valdkonnast on saanud alguse keskkonna ja selle elementide ümbermõtestamine, mis võimaldab tähele panna vee ainelisust ja teovõimelisust, aga ka vastuolulisust ning äärmist haavatavust.

Üks tänapäeva ökokriitika olulisi termineid, mis on suurel määral mõjutanud ka minu enda tööd, on Stacy Alaimo poolt välja pakutud *transkorporeaalsus* ehk *kehadevahelisus*. Termin tähistab vastastikust sõltuvust poorse ja haavatava keha ning teiste, nii inimlike kui ka mitteinimlike kehade vahel ning ainete, elementide ja tekstuuride vahel, mis on kaasatud kehade moodustumise protsessi (*the process of bodily becoming*, Alaimo 2010). Jätkates Alaimo arusaamaga, et meie keha ei ole suletud süsteem, vaid on poorne, läbilaskev ning mõjutatav väliskeskkonna poolt, mida ta ka ise mõjutab, näeme, kuidas see vahekord toimib just vee kaudu: inimtegevuse jäägid, kasvõi näiteks värvained ja mikroosakesed pesupesemisel, erituvad vette. Vesi voolab torustiku kaudu küll „ära“, kuid tegelikult jõuab hiljem ringiga meile tagasi, tekitades vette jõudnud kemikaalide ja mürkainete tõttu allergilisi reaktsioone või ka pikaajalisiervisemuresid.

Alaimo uusmaterialistlik käsitlus on mõjutatud fenomenoloog Astrida Neimanist, kes käsitles raamatus „Bodies of Water“ („Veekehad“, 2017) vee ja keha vastastikust seotust ning pakkus välja vee kui ühisvara mõiste: see on jagatud intersubjektiivne ruum, kus vesi ühendab kehi, ajalugusid ja geograafiaid ning loob nendevahelisi materiaalseid ja ajalisi seoseid (Neimanis 2017). Neimanis vaidlustab uusaja hegemoonilist ettekujutust veest kui millestki „kusagil väljas“ (*out there*; samas, 21) või keskkonnafilosoof Timothy Mortoni sõnul „ära“ olevast. Mõlemad tähelepanekud on minu arvates sinihumanitaarias mitmete mõttekäikude arendamisel olnud väga olulised, sest viitavad meie ökoloogilisele positsioonile maailmas üldisemalt. Morton (2015, 278) väidab tabavalt, et „ära“ eksisteerib vaid meie teadvuses. Planeedil Maa sellist kohta nagu „ära“ pole, sest kõik, mis on ära visatud, minema uhutud või kraanikausist alla lastud, on kadunud vaid meie teadvusest või mälust, kuid mitte mingil juhul materiaalsest maailmast, kus iga aineiline substants või ese jätkab eksisteerimist ja mõju avaldamist. Ka Neimanis rõhutab, et vett ei saa määratluslikult tajuda kui midagi „kusagil väljas“, sest see on „siinsamas“, meie sees. Lisaks sellele, et me koosneme valdavas osas veest, on ka meie reaktsioonid teistele olevustele ja nähtustele ning isegi meie emotsioonid ennekõike „vesised“, s.t seotud mitmesuguste vedelikega, mida me ise ei kontrolli: maitsva toidu peale jookseb meil vett suu, viiruse tõttu tilgub nina, kurbusest teevad seda silmad, närviõõs eritub higi jne. Me eritame üksteisega suheldes kõiksuguseid vedelikke, aevastame ja köhime ning vahetame õhu kaudu aerosoolis olevaid viiruseid. Ka toitumisse (nt allaneelamisel ja seedimisel) on kaasatud vesi. Neimanise sõnul

oleme niisiis kehastunud vesi – mitte autonoomsed, eraldiseisvad invidiidid, vaid „kehad, mis kõik on haaratud üksteise hoovustesse“ (Neimanis 2017, 38).¹

Siit joonistuvad välja sinihumanitaarile olulised arusaamad ja senise teadvuse-kehalisuse hierarhia õonestamise põhjused. Kuigi arvame *homo sapiens*'ina, et elame teadvustatult, reedavad alateadvus ja bioloogia meid just vee kaudu. Näiteks valedetektor, mille töö põhineb meie keha kontrollimatutel reaktsioonidel, ilmestab põneval moel, kuidas olemegi eelkõige vesi. Valetades hakkab inimene higistama, teisisõnu eritama vett, ning aparaat, mis mõõdab naha elektrijuhtivust, annab sellest märku.² Niisiis on vee olulisus ja agentsus vaieldamatud, ent samas on vesi oma eri olekutes äärmiselt haavatav. Mõtelgem näiteks liustike sulamisele: külma mäeõhku sisse hingates ei tunne me, et sama atmosfäär, mis meie kopsudesse siseneb, ümbritseb ka aeglaselt taanduvat jäämassiivi. Meie hingamine ja liustiku sulamine on omavahel põimunud protsessid: üks on inimese elususe märk, teine aga planeedi haavatavuse sümptom. Mõlemad on seotud kliimamuutuse mõjuga – meie tunneme seda kuumalainete, tormide ja veepuudusena, mis avaldab mõju meie hingamisele, nahale ja vereringele. Samal ajal tõmbub liustik tasahilju kokku, kaotades igaveseks oma jääna talletatud kihid. Seda tundsin eriti teravalt, kui külastasin hiljuti Prantsuse Alpides Chamonix's liustikku nimega *Mer du glace* ehk Jäämeri, millest on kunagi kirjutanud tuntud romantik Mary Shelley: 1818. aastal – ajal, mil liustik oli veel võimas jäämass – ilmunud bestselleris kohtas tema Frankenstein sel „merel“ enda loodud koletist. 2024. aasta suveks oli „merest“ alles jäänud haletsusväärne tolmune künkas, kuhu oli kaevatud koobas, millesse sisenemisel voolas vesi otse mu krae vahele. Sel hetkel tundsin kliimamuutust sõna otseses mõttes omal nahal. Sulamist kutsus esile ka mu enda hingamine. Sel hetkel oli selge, et tegemist ei ole vaid kauge loodusprotsessiga, vaid ahelaga, mis ühendab meie kehi vee eri olekutega lausa planetaarses mõõtnes. Mõeldes veest kui ühisvarast, näeme, et meil on ka kaugete paikadega ühine, jagatud ja vastastikune haavatavus, aga ka vastutus nende eest.

Siin on abiks Alaimo kehadevaheliste kaartide mõiste (*transcorporeal maps*), mille ta pakub välja oma uusimas raamatus, „The Abyss Stares Back“ („Sügavik vaatab vastu“, 2025). Kehadevahelised kaardid on pikad ahelad, mis algavad inimtegevusest maailma ühes otsas ning kutsuvad esile vägivaldseid tagajärgi kusagil kaugel. Tihtilugu tehakse liiga just merele, ookeanile või liustikele. Alaimo väidab, et isegi kui üritame elada jätkusuutlikult (näiteks loobudes tööstuslikult püütud mereandide tarbimisest või kruisireisidest), jääme siiski lõksu „pikkadesse kehadevahelistesse süüvõrgustikesse“;

1 Tsitaadid on tõlkinud artikli autor, kui pole osutatud teisiti.

2 Tänapäeval peetakse valedetektori kasutamist inimõiguste rikkumiseks. Selle näite eesmärgiks ei ole eetikaküsimuste arutamine, vaid vee kui bioloogilise aine vastandamine senisele teadvuse domineerimise paradigmat.

sest „keskkonna kehadevaheliste subjektidena [. . .] oleme põimitud riskide ja vastutuse võrgustikesse“ (Alaimo 2025, 18, 27). Seda on aga raske hoomata, sest meie kultuurilised narratiivid on kujunenud välja teisiti.

Nimelt tuleb taas mängu teadvuse/materiaalsuse hierarhia, mis ulatub tagasi valgustusajastusse, dualismide epohhi, mil mõistus ja selle kandja – (valge) inimene – seati kehast ja loodusest ülemale. Materiaalne maailm allutati inimese tahtele ning vastandati igavesele vaimule (kurikuulus kartesiaanlik mudel). Kehast sai teisejärguline, ühekordne objekt, igavese vaimu vastand. Sama protsessi käigus, nagu on osutanud geograaf Jamie Linton (2010, 14), sai ka veest „abstraktne, isomorfne, mõõdetav kogus“, mida kontrollivad ideed, institutsioonid ja inimtekkelised mehhanismid, sh narratiivid ja hegemoonilised diskursused (vt Neimanis 2017, 20). Neimanis toob välja, et vesi abstraktse nähtusena, oma sotsiaalsest ja keskkondlikust kontekstist lahti seotuna on suhteliselt uus mõiste: selle keemiline valem H_2O pärineb 18. sajandist (samas, 19).

Ei saa aga öelda, et valgustusfilosoofia mõju oleks praeguseks lõplikult haihtunud. Kui mõelda sellest mudelist välja arenenud narratiividele, siis üks neist ongi arusaam, et vesi on midagi „seal kaugel“, meist „väljaspool“, inimese poolt mõõdetav ja tema loogikale alluv. Või ka hoopis kontrollimatu ja ohtlik jõud, mida peab taltsutama, seades sellele piire. Parima näite säärasesest piiride seadmise tungist pakub meri, sest merele mõeldes kujutame seda enamasti ette ranniku või laeva vaatepunktist. Ilukirjanduses esinevad vesi ja meri tihti motiivi või teemana, milles nende representatsioonid on seotud konstrueeritud erinevuse kaudu: meri on võõras, „teine“, sest on voolav, liminaalne, selle piirid pole selged. Meri on vedel, ei oma selget kuju, pole tervikuna silmaga nähtav ega mõõdetav – seega on keeruline hoida seda inimese kontrolli all. Ometigi üritab inimene suruda veele peale omaloodud raamistikku: saame veest aru, kui ta on mõne anuma sees, kas klaasis või basseinis; püüame seda taltsutada, ehitades tamme, kanaleid ja piirdeid. Siiski ei suuda me vastu seista vee teekonnale. See lõhub aeg-ajalt ikka tamme, tekitab üleujutusi või vormub tsunamiks.

Teine probleem on vee ambivalentsus, sest kuigi me vajame eluks vett ja oleme ise vesi, ei suuda me vees elada, selles elemendis ellu jääda. See on osutunud ületamatuks paradoksiks, mis on omakorda loonud terve narratiivikorpuse. Evolutsioonibioloog Carl Zimmer on seda paradoksi põhjalikult kirjeldanud raamatus „At the Water’s Edge“ („Veepiiril“, 1998), võrreldes omavahel inimest, delfiini ja kala. Kuna mitmed sinihumanitaarid, sh Neimanis, toetuvad suurel määral Zimmeri ideedele ja see ideestik aitab seletada eelarvamuste ja õhu-vee vastandusele üles ehitatud narratiivide teket, millel on jätkuv mõju nii kultuuris kui ka igapäevaelus, tutvustan seda siin lühidalt. Nimelt nendib Zimmer, et oma bioloogia tõttu elab inimene delfiini ja kalaga võrreldes justkui hoopis teises „riigis“, mida eraldab „saatuslik“ piir vee ja õhu vahel, ent nimetatud

kolmik ei ole üksteisele täiesti võõras: inimese kopsud sarnanevad delfiini omadega, mõlemal on suur kurruline ajukoor, kehadel umbes sama temperatuur ning me mõlemad oleme imetajad (Zimmer 1998, 4). Delfiini uimedki on Zimmeri sõnul hoopis peidetud käed – kui eemaldada rasv ja kõhred, ilmuvad nähtavale sõrmed, randmed, küünarnukk ja õlg (samas). Kalast sugulastega jagame mõlemad samuti põhitunnuseid: meid ühendab kolju ja lülisamba, lihaste ja silmade olemasolu, hapnikuvajadus ja süsivesikute kasutamine energiaallikana. Meie keha reedab oma vesist päritolu detailsemalgi vaatlusel: näiteks inimloote südame aordi hargnemine meenutab kalade lõpuste veresoonte paigutust (samas, 4–5). Zimmer tuletab meelde, et seitsmenädalane inimembrüo sarnaneb oma punnkõhu ja küüru tõttu pigem väikese kala kui tulevase maismaaloomaga (samas, 4).

See „perekondlik taaskohtumine“, nagu Zimmer seda nimetab, tuletab meelde, et ligikaudu 380–360 miljonit aastat tagasi olid just kalad need, kes kaotasid lõpused, kasvasid endale jalad ja asusid ümber maismaale, pannes aluse tetrapoodide ehk neljajalgsete ajaloolle (samas, 5). Hiljem, umbes 50 miljonit aastat tagasi, naasid nende järeltulijad, hundilaadsed imetajad, vette ning arenesid delfiinideks ja vaaladeks (samas, 6). Nii on elu korduvalt ületanud esmapilgul ületamatuid piire: veest maismaale, maismaalt tagasi vette, mõni liik koguni õhku (samas, 6). Bioloogi sõnul on vesi ja õhk aga stiihiatena niivõrd erinevad, et samahästi võiks võrrelda elu eri planeetidel – või vähemalt on narratiivsed praktikad seda pikalt nõnda kujutanud. Zimmer meenutab Aristotelese liikide eristamise meetodit: tema eristused põhinesid eelkõige sellel, kas loomad elavad maismaal või meres. Loomad, keda polnud kuhugi paigutada (näiteks kahepaikseid, kes hingasid õhku, kuid elasid vees), olid Aristotelese hinnangul „moonutatud“ (samas, 6).

Selles võib ära tunda dualistliku mõtlemisviisi alguse, binaarsete opositsioonide väljakujunemise, mida ökokriitikud seostavad just Aristotelesega: kas vesi või õhk, vesi või maismaa. Siinse arutelu valguses rõhutan, et nn saatuslik piir ei osutu pelgalt bioloogiliseks, vaid eelkõige diskursiivseks: kuigi oleme enamjaolt vesi, seostame end pigem õhuga. Kõigile on tuttav nn 1,5 °C katastroof ehk atmosfääri pöördumatu soojenemine, mis toob kaasa kuumalaineid, põudasadid ja maastikupõlenguid.³ Keskendutakse just õhu soojenemisele, unustades vee osatähtsuse. Arutelud keerlevad ikka kuiva maa või ranniku ümber, kuigi maailmameri absorbeerib üle 90% inimtekkelisest kuumusest (Lie jt 2023) ja just mere soojenemisel on kõige ulatuslikum mõju maailma kliimale. Kahjuks on meil seda keeruline aduda just saatusliku piiri tõttu kahe elemendi vahel ning selle ümber kujundatud narratiivide tõttu, mille järgi me elame.

3 See kriitiline piir oli ületatud juba 2024. aastal (Copernicus 2024).

Niisiis saab veest Timothy Mortoni määratluse järgi „veider võõras“ – keegi või miski, kes on meile intiimselt tuttav (nagu elukaaslane või lemmikloom), ent kellest me tegelikult ei tea peaaegu mitte midagi. Me ei saagi teda kunagi täielikult teada või tunnetada, sest teadmine tähendab lahterdamist, kastidesse paigutamist. Mortoni sõnul vaataksime sel juhul vaid kasti, mitte aga „veidrat võõrast“ ennast. Intiimsus on siin kõige võõristavam (*uncanny*), sest tähendab ühtaegu lähedust ja distantsti: „Nad võivad elada koos meiega just praegu. Nad võivad tegelikult olla meie endi seas – või olla koguni me ise. Just see teebki nad nii kummaliseks. Me ei saa seda kunagi kindlalt teada“ (Morton 2010, 41). Me ei saa isegi kindlalt öelda, kas „veider võõras“ on m i s või k e s (samas, 46), eriti kui mõtleme omaenda „vesise alguse“ peale, kui Neimanise sõnu kasutada.

Meie enda keha ülalmainitud lugu kinnitab, et vesi on ühtaegu intiimne ja võõras, keegi ja miski, mis põimib meid teiste eluvormide võrgustikku, mille kohta Morton ütleb *mesh*.⁴ *Mesh* on põimik või koestik, mida keskkonnafilosoof seletab kui „kõigi elusate ja mitte-elusate olendite ja asjade vastastikust läbipõimumist“, kusjuures Morton peab oluliseks täheledada, et „[k]una kõik on omavahel seotud, ei ole olemas kindlat tausta ega seega ka kindlat esiplaani“ (samas, 28). Vesi on *mesh*'i kui põimiku hea näide: tal puudub kindel kuju, ta on korruga tagaplaan ja esiplaan, või täpsemalt – need kaks ei ole omavahel eristatavad. Just selline liminaalsus muudab vee ühtaegu intiimseks ja võõraks. Samale ambivalentsusele viitab ka Morton: „Seotus eeldab eraldatust ja erinevust. Poleks mingit põimikut ilma veidrate võõrasteta“ (samas, 47). Fenomenoloogilisest vaatenurgast võib esile kerkida vaatenurga küsimus: kelle vaatenurgast elatakse ja kirjutatakse? Põimiku, aga ka vee kui ühisvara termineid kasutades ei saagi olla kesket perspektiivi, sest see eeldaks kindlat raamistamist ja seega kontrolli. Räägin sellest pikemalt artikli sinipoeetikale pühendatud osas, tuues sisse mitmehäälsuse kui strateegia, mis vastandub üheleainsale perspektiivile.

Kuivõrd sinihumanitaaria üritab luua lähedust „veidra võõraga“, satub see vastuollu inimliku teadmisjanuga, pideva teleoloogilise vajadusega tunda ja selle kaudu omada, mis on toonud kaasa paljud probleemid, millega praegu silmitsi seisame. Sinihumanitaarist kirjandusteadlane Sidney Dobrin nendib, et inimene on näinud ookeanist vaid viit protsenti ja tema teadmised sellest on proportsionaalselt vastavad; nii suur osa senitundmatut kutsub esile ühtaegu nii aukartust kui ka tungi avastada ja omada (Dobrin 2021, 88). Tema sõnul on teadmisihast saanud „inimülbe (*anthro-hubristic*) ja justkui kohustuslik v a j a d u s teada“ – enesekeskne „imperatiiv“, mis õigus-

4 Morton rõhutab, et see ei ole võrk ega võrgustik, kuna viimased seostuvad pigem interneti- ja digimaailmaga (Morton 2010, 18), mis teda kui uusmaterialisti tagasi hoiab. Ene-Reet Soovik ja Kadri Tüür pooldavad termini ühese tõlkevasteta jätmist, sest see on korruga pusa, takk, niidistik ja palju muudki, mis vastab omakorda nähtuse olemusele, kus tähendused samuti põimuvad (Soovik ja Tüür 2022, 212).

tab järjest uusi süvamere vallutusretki teadmiste otsingu egiidi all (samas). Kuid seliste avastamistegevuste taga ei peitu sageli mitte ainult teaduslik uudishimu, vaid ka koloniaalse ja majandusliku ärakasutamise loogika.

Alaimo rõhutab samuti, et süvamere uurimise „avastusromantika“ viib selle paratamatu hävitamiseni (Alaimo 2025, 1–2). Nõnda jätkub ookeanis ökokolonialismi muster, kus „tundmatu“ äratav teadmishimu, kutsudes esile nii majanduslikku huvi kui ka keskkondlikku vägivalda. Dobrin (2021, 89) selgitab, et nii teadmised kui ka representatsioonid on alati mõõtkava küsimus. Nii merd kui ka ookeani nähakse ja kujutatakse sageli abstraktse ja piiritu massina, taandades need vaid ühele omadusele – suurusele. Ookean ongi nendes representatsioonides „ookeaniline“: ülev ja haaramatu, mis muudab selle aga lamedaks ja anonüümseks (samas). Selle tegelikkus hõlmab eri mõõtkavu – mikroobset ja geneetilist, keemilist ja termodünaamilist, lokaalseid rannikäärseid protsesse ning globaalseid kliimamustreid (samas). Seni levinud „rohemõtlemine“, kuigi progressiivne, piirab siiski seda, kuidas ookeani, aga ka muid veekogusid sel skaalal kujutatakse ja mõtestatakse. Dobrini arvates toimub see „maapõhise“ loogika ja sellega seotud traditsiooni tõttu (samas, 90), mille juurutamisel on olnud suur roll kultuuril, kirjandusel, kujutatavatel kunstidel ja meedial ning mida tänapäeva sinihumanitaarid kutsuvad üles ümber mõtestama. Järgnevalt võtan kokku selle traditsiooni analüüsi ja kriitika just vee kujutamise vaatenurgast, olles veendunud, et liikumaks edasi uue veepoeetika poole ja pakkumaks välja vete lugude ja veemälu kontseptsioone, peab olema selge ülevaade sellest, millega me neid alternatiivseid kujutusviise võrdleme.

On aga oluline täheldada, et sinihumanitaarid ei kutsu üles rohemõtlemisest loobuma: sinine kultuurinihe peab toimuma rohemõtlemise kõrval, täiendades keskkonnahumanitaaria seniseid saavutusi, mitte neid tühistades. Kui mõelda sinihumanitaaria paiknemisele teiste keskkonnahumanitaaria suundade seas, siis see ei asenda neid, vaid ristub paljude valdkondadega. Sel on palju ühist postkoloniaalsusega, paljuliiigilisusega, feministlike, kväär- ja teiste harudega, millega see – kui meenutada varem mainitud *mesh*'i mõistet – pigem põimub.

Vee kujutamise traditsioon ja uued vete lood

Kirjanduse sünnist saadik on vett sageli ka kujutatud – kujundina mõelgem kasvõi Gilgameši eeposes või piiblis kujutatud suurtele veeuputustele. Kuid need kujutlused on olnud maismaakesksed: uputus teeb liiga inimesele ja muule elule maismaal. Vesi on pigem vaenlane, kes kutsus esile katastroofi, millega peab võitlema. Selline diskursus on suunanud nii kultuurilugu kui ka ökoloogilist kujutusvõimet. Ka kujutavas kunstis ja popkultuuris, dokumentaalfotograafias (kas või ajakirjas National Geographic) ning ühismeedias on merd sageli kujutatud pinnana, mille all puudub elu –

või on selles kihisev elu veider ja ohtlik. Alaimo sõnul on tegu kas imelike või üliilusate kujutistega ning see esteetika kandub edasi poliitikasse ja teadusesse (Kuznetski ja Alaimo 2020). Mütoloogias on meres elavaid näkke, inimese ja looma hübriide kujutatud liminaalsete olenditena: surematud või mitte-surnud, elavad nad inimesest erinevas ajalises mõõtkavas, liiguvad hoovuste kaudu eri paikade ja ajaloooperiodide vahel, muunduvad merevahuks, röövivad inimestelt terve mõistuse, võrgutades neid oma saatusliku embusega nagu Homerose sireenid. Elisabeth DeLoughrey sõnul on meri klassikalistes lääne narratiivides kas saladuslik ala või vallutuspaik (2023, 151). Steve Mentz nendib, et eeposes „Odüsseia“, lääneliku kaanoni tüvitekstis, kujutatakse merd eelkõige ohuna, mille keskel kangelane liigub ühelt maalt teisele. Merel, mis nende kahe pinna vahele jääb, puudub iseseisev ajalis-ruumiline roll. Ent Odüsseuse kangelaslikkus avaldub tema mitmekülgsuses ja mitmekülgses suhetes merega: ta võib rannal nutta või purjetada otse tormi kätte, ehitab väsimatult laevu ja ujub kaldale (Mentz 2020, 21–29). Ent Odüsseuse viis merd vallutada põhineb tema meisterlikkusel ja tööriistade või abiliste osaval kasutamisel. Näeme siin teaduse ja tehnoloogia domineerimise loogika väljakujunemist.

„Odüsseiast“ alguse saanud läänelike merenarratiivide traditsioonis on liikumine pigem lineaarne ja sihipärane, selle eesmärgiks on jõudmine sihtpunkti, mitte teekond ise ega see vesine keskkond, mille peal või keskel liikumine toimub. Transatlantilise kirjanduse spetsialist Margaret Cohen (2010, 5–7) on seostanud kogu lääneliku romaani kui žanri tekke ja arengu alates Daniel Defoest just ookeani vallutamisega ja üle Atlandi kulgenud retkedega ning nende merereiside kirjeldustega. Meri ja ookean kui „teaduse ja tehnoloogia eesliin“ (samas, 4) on tema sõnul ühtlasi lugude ja narratiivide reservuaar ning Odüsseuse otseseks järglaseks võib pidada Robinson Crusoe, nutikat tööriistade kasutajat ja probleemide lahendajat, kellest sai alguse robinsonaadi traditsioon inglise, ameerika ja prantsuse kirjanduses (samas, 1–8). Need lood taastoodavad maskuliinse kangelase arhetüüpi (laevaga sõidavad ja mereretkedel osalevad lugudes valdavalt mehed, keda kujutati leidlike probleemilahendajatena), aga ka koloniaalset ideoloogiat ja imperialistlikku poliitikat kui lääneliku majandusliku progressi eeldusi, arutleb sinihumanitaaria valdkonna üks alusepanijaid Serpil Oppermann (2023, 7) Dobrini mõttekäikudele tuginedes.

Ka looduse kohta kasutatavad laialt levinud metafoorid, nagu rõhutab valdkonna teine võtmeteadlane Steve Mentz, on „maapõhised“ (*grounded*) ega sobi märjast ja voolavast aineks rääkimiseks (2020, xv). Tähelepanu nihutamiseks pinnaselt ja maastikult voolavale, pidevas liikumises olevale veele on vaja ka uusi sõnu ja tähendusi. Nt toob Mentz tabavalt välja, et maadeavastuste ajastul tähistas sõna *horisont* maismaale lähenemist, mis tihti tähendas uut ankrupaika kolonialistlikul teekonnal. Horisont kui silmapiir tähistab tulevikuvaadet. Mentzi ettepanekuks aga on, et see ei oleks enam

piir, vaid üleminekuala, kus segunevad roheline ja sinine, hoovused ja perspektiivid. Just hägustamise kaudu avaneb võimalus näha uusi asju selgemalt (samas, xvii).

Ka Oppermann (2023, 8) osutab, et sinihumanitaaria on järjepidevalt taotlenud uute lugude otsimist ja loomist, mis suunaksid meid mõtlema väljaspool inimlikku ja maismaamõõtkava, sukeldudes mõtteliselt veekeskonda ja arendades paremaid kujutlussuhteid merega. Selline poeetiline ja spekulatiivne tähelepanu aitab parandada meie mõtlemis- ja tegutsemisviise, et tuleksime toime „soolastes vetes toimivate hävitavate muutustega“ (samas).

Siinkohal soovin rõhutada, et kui kirjanduses on loodud stereotüüpseid, binaarseid ja piire seadvaid narratiive, mis lisaks piiridele kinnistavad ka domineerimis- ja ekspluateerimisstruktuure, siis tänapäeval on just kirjandusel potentsiaali pakkuda alternatiive olemasolevale vee mõtestamise traditsioonile. Juurdunud maismaakesksete metafooride õõnestamine võimaldab rääkida lugusid, kus vesi ei ole pelgalt taust, piiritagune võõras, vaid aktiivne jutustaja, kes põimib meidki oma lugudesse, mida võiks nimetada „vete lugudeks“.

Oluline on täheldada ideoloogia osa senise mõtteviisi väljakujunemisel. Nagu eespool mainisin, on sinihumanitaarial palju ühist feministlike ja postkoloniaalsete eesmärkidega, mis samuti taotlevad vanade hegemooniliste paradigmatõõnestamist, nagu näiteks kolonialism, rassism, seksism jne (võime lisada siia vanuse- ja suutmisurve, aga ka spetsiesismi ehk liigišovinismi), mis ühel või teisel viisil kedagi marginaaliseerivad, eesmärgiga teda ressursina ära kasutada. Ökofeminist Val Plumwood on rääkinud hegemoonilistest tsentrismidest – struktuuridest, mis esitavad dominantset vaateviisi universaalsena ja kujundavad sellest kultuurilise tegelikkuse raamistiku (Plumwood 2002, 99–100). Ta toonitab, et need struktuurid toimivad just ideede tasandil, luues kultuuris näilise universaalsuse, mis õigustab rõhumist, muutes selle nähtamatuks ning tehes nähtamatuks ka need, kes jäävad hegemoonilisest keskmest välja poole (samas, 99). Säärased ideoloogiad lahterdavad, luues kaste ja kesti, seades maismaa ja mere vahele piire, mis ei ole üksnes bioloogilised, vaid, nagu rõhutab Oppermann (2023, 6), biokultuurilised. Sinihumanitaaria taotleb lahterdamise lõpetamist, kastide avamist ja piiride lahustamist just lugude muutmise teel. Uued lood aitavad luua uue vee ettekujutamise viisi, tõstes vett esile „jutustava veena“ (*storied water*), milles põimuvad tegelik ja kujutletav, inimlik ja vesine.

Soovin veelkord rõhutada, et säärane agentsuse nihkumine ei tühista mitte mingil juhul inimese rolli lugude jutustamisel. Selle abil mõtestatakse ümber keskseid perspektiive ning kasvõi paradigmasid, inimlikku ja maismaa vaateviisi kui suurt narratiivi, inimese „unikaalset“ võimet mäletada, jutustada lugusid, luua tähendusi. See on omane keskkonnahumanitaariale, uusmaterialismile ja ökofeminismile üldisemalt, kuid just vete lugude puhul peab rõhutama, et ammutades inspiratsiooni veest ja selle

paradoksaalsest olemusest, jõuame kaasavama mudelini. Vesi ühtaegu eraldab ja ühendab meid; voolates tekitab ta ruumis ja ajas seoseid, mis ületavad inimese mõõtkavu, või õigemini, võimaldavad seda, mida Oppermann on nimetanud „veega koos mõtlemise“ (*thinking with water*) mudeliks (2023, 12).

Oma mõttekäigu ilmestamiseks toob Oppermann näiteks korallide võime kehas-tada lugusid antropotseeni-aegse mere põhjas asetleidvast aeglasest vägivallast⁵ (Oppermann 2024, 281). Teadusuuringutele toetudes täheldab ta, et korallid suhtlevad nii keemiliste signaalide kui ka helide kaudu: näiteks võivad nad kutsuda teisi liike appi vetikate eemaldamiseks või suunata oma vastseid helide abil paremas seisus riffidesse. Sel viisil toimivad nad keerulises liikidevahelises kommunikatsioonivõrgus-tikus, mida üha enam katkestavad ja moonutavad inimtekkelised mõjud, sealhulgas mürareostus. Korallid on siin narratiivsed agendid, nad osalevad tähenduse loomises ja maailmaga suhestumises.

Korallide keel annab piisava tõendi, et korallid võivad luua tähenduslikke väljendusi, mis kvalifitseerib nad pidevalt hargneva ookeanilise loo narratiivseteks agentideks ja lükkab ümber idee, et inimesed on ainsad loo-olendid. Korallid teeb looliseks nende semiootiline performatiivsus, mille kaudu nad esinda-vad oma suhteid maailmaga ja põimivad oma elu tähendusi, näidates, et „elu on tehtud lugudest“. (Oppermann 2024, 283)

Nagu näha, põimuvad sääraustes vete lugudes materiaalsed ja diskursiivsed koed, mis aitab nihutada tähelepanu inimeselt ja inimkesksetelt lugudelt kooseksisteerimi-sele, kus lugusid jutustavad meri ise ja tema elanikud. Minu arvates illustreerib see hästi ka Alaimo kehadevaheliste kaartide kontseptsiooni: inimtegevus planeedi ühes paigas kutsub vältimatult esile hävitavaid tagajärgi isegi kaugete merede põhjas. Põllumajandusest pärinevad liigsed toitained kanduvad jõgede ja äravoolu kaudu rannikumerre ning sealt edasi, kus soodustavad vetikate vohamist ja vähendavad val-guse ligipääsu korallidele. Samuti jõuavad korallriffide ökosüsteemidesse maismaal tekkinud saasteained ja mikroosakesed. Globaalne kliimamuutus ja ookeanide hapes-tumine, mille taga on peamiselt tööstusriikide süsinikuheitmed, muudavad merekesk-konna keemiat ja temperatuuri, põhjustades korallide ulatuslikku pleekimist ja hävin-gut. Meie siin Euroopas ei pruugi neid tagajärgi kuidagi tajuda, kuid just kehadevahe-liste kaartide mõiste aitab hoomata, kuidas meie tarbimise, tootmise, jäätmekäitluse ning energeetika tavad on lahutamatult seotud kaugete korallide hapra eluga. Korallid

⁵ *Aeglane vägivald (slow violence)* on Rob Nixon (2011, 2) termin, tähistamaks hajutatud ja pikaajast hävitustööd, mis toimub järk-järgult ning sageli märkamatu, põhjustades pika perioodi jooksul kumulatiivset kahju inimestele ja ökosüsteemidele.

jutustavadki oma loo sellest seotusest – nende aeglane hääbumine või heliline suhtlus on osa ookeanilisest narratiivist, mis põimib kokku meie ja nende elud.

Mõõtkava nihkumist enam-kui-inimliku poole ilmestaksin aga meie palju lähema näite, hariliku angerja abil, kelle elutsükkel on ehe näide veekogude kaudu põimunud ajalisi-ruumilistest ühendustest. See imeline madu ja kala elab paikset elu Euroopa, sh Eesti rannikuvetes ning sisemaa jõgedes ja järvedes, kuid tema teekond algab tuhandete kilomeetrite kaugusel Atlandi ookeanis Sargasso meres, kus ta ilmale tuleb ja kuhu ta enne surma omakorda kudema naaseb.⁶ Ära kudenud angerjad surevad, kuid nende marjateradest koorunud vastsed rändavad tagasi Euroopasse, sh Eestisse, tehes rännul läbi moonde – kudemisränne toimub tänu hoovustele, mis kannavad angerja järglased omakorda üle ookeani. Kunagi jõudsid nad Narva jõest Peipsisse ja sealt Emajõkke ning Võrtsjärve, kuid pärast Narva jõe tammi rajamist 1955. aastal on looduslik rändetee läbi lõigatud. Veel 1930. aastatel laialt levinud angerjas on tänapäeval ohustatud liik (Kilumets 2023; Plaan 2020), kes lisati kümne aasta eest väljasurevate liikide nimekirja (CITES). Oma kangelaslikku teekonda tagasi Sargasso merre alustanud loomi ohustab inimtegevus ja tema sigimisvõimalusi vähendab kauge mere kehv ökoloogiline seisund. See kõik näitab, kui ühte põimunud ja habras on materiaalne maailm, mille osaks meiegi oleme – ja maailmameri on selle hapruse sõlmpunkt. Ühtlasi aitavad meri ja vesi oma lugudega mõista, et inimelu ja isegi inimkonna ajaloo mõõtkava ei ole ainuõige. Inimelu mõõdikutest lähtudes sureb angerjas tulevaste põlvkondade nimel, ohverdades oma elu kaugel võõrsil. Sinihumanitaaria vaatevinklist aga liikleb loomne elu lõputu tsükli veehoovuste sees – aines, millest angerjad ka ise koosnevad – ja veelgi enam, millest koosneme meiegi ja mille tõttu on meil nende ja ka teiste loomadega nii palju ühist.

Korallide ja angerjate lood kõnelevad aeglasest vägivallest. Vee puhul on just see vägivalda vorm kõige levinum, aga ka kõige märkamatum. Lisaks räägivad paljud veekogud ja vee-elud maailmas vägivalda „kiiretest“ vormidest, millest kõige äärmuslikum on söda.⁷ Darja Tsõmbaljuk osutab oma vastilmunud raamatus „Ecocide in Ukraine“ („Ökotsiid Ukrainas“, Tsybalyuk 2025)⁸, kuidas söda muudab vee nii militariseeritud ressursiks kui ka vägivalda kandjaks ning tunnistajaks. Mitte ainult Ukraina linnad, vaid ka sealsed veekogud on jäänud keset sõjategevust. Dnipro jõel asunud Kahhovka

6 Aadu Hint on käsitlenud selle liigi iseärasusi ilukirjanduslikus vormis laste aimeramatus „Angerja teekond“ (1950). Vt ka lk 131 Jaanika Palmi artiklis käesolevas numbris.

7 Artikli toimetamisjärgus käib intensiivne sõjaline tegevus Iraani ja Araabia poolsaare vahelises Hormuzi väinas. Palju kirjutatakse raskendatud kaubaveost, ohustatud laevameeskondadest ja nafta hinna järsu tõusu hirmust, kuid peaaegu mitte midagi äärmuslikest ohtudest väina tundlikule ökosüsteemile.

8 Kuigi raamatut turundatakse akadeemilise teosena, liigitaksin selle esseistika (*nonfiction*) alla. Seega käsitlen siin raamatut kirjandusliku näitena, kus vee materiaalsust ja mnemoonilist võimet esitatakse narratoloogiliste vahendite abil.

tammi hävitamine 2023. aasta juunis uputas tuhandeid ruutkilomeetreid maad, jättes kümned tuhanded inimesed ilma kodust ja tuues kaasa elustiku ulatusliku hukkumise, alates veisekarjadest kuni ohustatud kahepaiksete ja Musta mere delfinideni. Tsõmbaljuk kirjeldab, kuidas vesi ei kandnud endaga mitte ainult inimeste kodusid, vaid ka koduloomi, kunstiteoseid ja terveid ökosüsteemide fragmente, muutes need „maailma kildudeks“ (samas, 8). Ka Musta mere militariseerimine – laevade uputamine, mürgiste ainete leke, kaldale uhutud meremiinid, mürasaaste ja sõjatööstuse jäägid (samas, 6) – avab pildi veest kui sõjajäätmete ladestuskohast ning merest kui sõja otsesest, hiiglaslikust, kuid nähtamatust ohvrist. Sellises kontekstis pakub Tsõmbaljuk välja termini *surma episteem*, tähistamaks teadmist, mis sünnib alles kellegi või millegi surma kaudu (samas, 94). Ta meenutab, et elu esimest delfini nägi ta samuti surnuna, kaldale uhutuna (samas, 13). Surm osutub siin teadmise eeltingimuseks: me õpime liike ja ökosüsteeme tundma siis, kui need on juba katki või kadunud. Musta mere delfinid on nüüd saanud nähtavaks tänu keskkonnaaktivistide lahkamisraportitele. Tsõmbaljuk kirjutab emotsioonideküllaselt, tsiteerides ökoloog Ivan Rusevi vahendust kui osa ökotsiidi dokumenteerimisest, mis kirjeldab delfini surnukeha transportimist eesli seljas „inim-eesli“ meeskonna poolt üle põldude ja läbi vee ning lahkamiseks improviseeritud „kohtulaborit“ õues paduvihma käes (samas, 12). See inimeste ja eesli meeskonnatöö avaldab Tsõmbaljukile eriti sügavat muljet, sest selles põimuvad inimesed ja mitte-inimesed, elu ja surm, emotsioonid ja raske füüsiline töö, aistingud ja ilmastiku mõjud.

Ta nendib ka, et delfini märgatakse, kuna ta on karismaatiline loom ning sarnaneb suuruse ja intelligentsuse poolest inimesega (Tsymbalyuk 2025, 15). Ent hukkus ka massiliselt kalu ja vähke, kelle saatus selgus alles pärast katastroofi, sealhulgas mageveevesilikud, kes uhuti pärast tammi hävingut Odessa rannikule, kus nad ei jäänud ellu, sest ei talu merevett (2025, 10). Siin rakendub Mortoni mõttekäik ökoloogilist mõtlemist ja eetikat segavast „nunnuesteetikast“ (*aesthetic of cuteness*, Morton 2015, 38), mis on eriti omane keskkonnateemalistele saadetele: esitatakse ühte liiki, üldjuhul „nunnut“, keskendudes sellele ja jättes teised tähelepanu alt välja. Säärane esteetika tuleneb Mortoni sõnul Kanti ilu ja ülevuse traditsioonist ega sobitu kuidagi tema enda põimiku mõistega, sest põimikul pole keskpunkti, millest saaks kedagi „välja“ jätta (samas). Tsõmbaljuk väldib nunnuesteetikaga kaasainemist, kirjutades paljudest liikidest kui sõjaohvritest, kui vahendab vabaõhu kohtulabori ränka materiaalsust. Ökotsiidi dokumenteerimine „koondab Musta mere vaalaliste surmade kohta andmete kogumise higistava, lehkava ja ränk-raske lihastöö“ (Tsymbalyuk 2025, 14; minu esiletõst). Siit nähtub, et materiaalsus ei ole puhas või „esteetiline“. Ka vesi ei ole läbipaistev ja märkamatu, vaid vahendab valu läbi aistingute ja vedelike, nagu higi, haisev lima, sopane muld, läbilõikav vihm, allaneelav jõgi. Kirjutades sõjast ja leinast,

ühendades kurbust ja raevu, kasutab Tsõmbaljuk veekujundeid tähenduses, mis pole kaugeltki üle kantud:

Lein kasvab ja seob kokku tuhanded valud; ta paisub suureks mustaks veeks, kõikehaaravaks mereks, mis sureb koos iga delfiini, iga lehma, iga vetika, iga majakatuse surmaga – muutudes surevaks mereks, mis on ühtaegu tunnistaja ja leinaja. (Tsybalyuk 2025, 16)

Sinihumanitaaria mõisteid kasutades sulandub siin afekt veekeskonna materiaalsusega: meri on ühtaegu elu hoidja ja selle hävingu tunnistaja, ta on ise äärmiselt haavatav ja peegeldab ka meie haavatavust. Jutustava agendina kõneleb meri oma enese surmast, aga ka kestvusest: ta jääb ja jätkub, et tunnistada ja tunda (leina). Meri muutub afektiivseks olendiks ja mälukandjaks. Analüüsitud näidetest, eriti viimasest, joonistub välja sinihumanitaaria kirjutamis- ja tekstianalüüsi meetod, mida Mentz (2024a, 2) nimetab sinipoeetikaks. Järgmisena toon Mentzi ja Oppermani töödele viidates välja selle tunnuseid ja pakun välja oma sinipoeetilise analüüsi, mis valmistab lugejat ette artikli viimaseks osaks, kus vett käsitletakse mäluarhiivina.

Veega koos kirjutamine: sinipoeetika

Nagu olen juba öelnud, ei eralda sinihumanitaaria inimest veest ega tõsta vett inimesest ülemale. Välditakse inimkesksust ja ühtainust perspektiivi, kuid inimest ei jäeta süsteemist välja. Mõeldakse ja ka kirjutatakse koos veega – seda teebki sinipoeetika. Mentzi sõnul sinipoeetika „seob vee inimlike ideedega“, kus nauding „sünnib valu läheduse tajust“ – siinkohal tasub meenutada, et juba Aristotelese mõistes ühendab poeetika luulekunstina valu ja naudingut (Mentz 2024a, 2–3). Sinipoeetika on oma olemuselt ambivalentne, sest vesi ise on inimesele ühtaegu ligitõmbav ja ohtlik element. Mentz rõhutab, et sinipoeetika tegeleb alati inimese ja vee „kohmaka sobivusega“ (*awkward fit*) – me sõltume veest ja armastame seda, kuid see ei saa kunagi olla meie kodu (samas, 2–3). Ka Oppermann (2023, 8) on välja toonud, et sinihumanitaaria eelistab hübriidseid kujutamisi viise – katkendlikke, voolavaid ja eri registrite vahel liikuvaid, mis aitavad paremini mõista merede ja ookeanide keerukat, kriisidest räsitud reaalsust. Vormiliselt avaldub see mittelineaarsuses ja mitteininearsuses; tähendused on ebastabiilsed ja polüvalentsed, korruga metafoorsed ja vedelained (samas, 23).

Siinkohal on oluline meeles pidada, et vesi ei ole ainult ookean või meri ja ka sinipoeetika on eelkõige „planetaarse vee poeetika“ (Mentz 2024a, 2). Mentzi iseloomustuse kohaselt kogu sinihumanitaaria valdkond

[. . .] mõtleb üle ookeanide, merede, saarte ja randade, kutsub meid tunnustama ja väärtustama üleminekuid mõõtkavade ja kokkupuudete vahel. Külmas vees, jääl, läbi pilvede või udu rännates janunevad

meie kehad vee järele ja ühtlasi on vesi. Selle tunnetamine ja teadvustamine võib võimaldada meil taluda ebakindlaid aegu, mis seisavad ees. (Mentz 2024a, 14)

Näiteks võib tuua terve hulga tänapäeva teoseid, kus piirid inimeste ja enam-kui-inimeste vahel hägustuvad, suhted ja identiteedid on voolavad, vesi ja selle elanikud jutustavad lugusid, omavahel ühilduvad bioteadus, ajalugu ja fantaasia ning merel, veel ja märgaladel on agentsus ja hää. Nende hulka kuuluvad eesti romaanidest näiteks Lilli Luugi „Õõema“ (2025), Mehis Heinsaare „Kadunud hõim“ (2022) ja Piret Raua „Keedetud hirvede aeg“ (2024), maailmakirjanduse hiljutistest eestindustest kariibi kirjaniku Monique Roffey „Black Conchi näkk“ („The Mermaid of Black Conch“, 2020; 2022 Eda Ahi tõlkes), soomlaste Emmi Itäranta „Vesi mäletab“ („Teemestarin kirja“, 2012; 2014 Kadri Jaanitsa tõlkes) ning Iida Turpeineni „Surelikud“ („Elolliset“, 2023; 2024 Piret Pääsukese vahenduses), sakslase Dörte Hanseni „Mere äärde“ („Zur See“, 2022; 2023 Eve Sooneste tõlkes). Seni on tõlkimata afroameeriklase Rivers Solomoni „The Deep“ („Sügavik“, 2019), türgi päritolu briti kirjaniku Elif Shafaki „There are Rivers in the Sky“ („Taevas on jõgesid“, 2024), nigeerlaste Nnedi Okorafori „Lagoon“ („Laguun“, 2014) ning Chioma Okereke „Water Baby“⁹ („Vesikullake“, 2025) jpt.

Kuid mere ambivalentsusest räägivad ka paljud varasemad teosed. Sinikriitikute tüvitekst on Ameerika kirjanik Herman Melville'i „Moby Dick ehk Valge Vaal“ (1851, eesti keeles 1974 Juhan Lohu ja Ülo Pootsi tõlkes). Nagu „Moby Dicki“ uurijad üksmeelselt märgivad, toimib see kirjanduse tähtteos mitmel tasandil – kui seiklusrikas merejutt, kui poliitiline kommentaar ja kui sügavalt allegooriline, piibellik ja metafüüsiline lugu ohjeldamatust faustlikust kangelasest Ahabist¹⁰, kes on haaratud oma kinnisideest kinni püüda ning hävitada valge vaal Moby Dick. Vaal on ühtaegu piibellik koletis Leviaatan, üldine kurjus, aga ka kõiksus – haaramatu, tabamatu, ületamatu. Ökokriitikute jaoks on see üks esimesi mereelu hävitamise narratiive, valge vaal on nii ainulaadne üksikolend kui ka vaalaliste esindaja, kelle arvukust liigne jahtimine tõsiselt ohustas ja ohustab. 19. sajandi keskpaiku küsib Melville oma romaaniga, „kas leviaatan suudab sellele üldisele jälitamisele ja armutule hävitamisele vastu panna ja kas ta lõpuks ei kao paratamatult kõigist meredest: nagu viimane inimene, teeb ka viimane vaal oma viimase piibu, et hahtuda jäljetult koos viimase suitsupahvakuga“ (Melville 1974, 495).

9 Vt Kuznetski 2026, kus käsitlen romaanini „Vesikullake“ sinihumanitaaria ja jäätmeajastiku (*Wasteoscene*, vt Armiero 2021) vaatenurgast.

10 Kapten Ahabi on traditsiooniliselt peetud taltsutamatuks romantiliseks kangelaseks või shakespearelikuks traagiliseks tegelaseks, kuid uuem ökokriitika käsitleb teda monomaaniast haaratud ekstraktivistina ja isegi küborgina, kelle ambitsiooniks on taastada võim looduse ja ookeani üle Moby Dicki allutamise kaudu.

Kas on võimalik kujutada ette Melville'i teose ookeani ka ilma laevakapteni ja tema (ennast)hävitava jahita? Suzanne Akbari sõnul avaneb võimalus parandada loodusele löödud haavu ehk siis, kui hüljata patriarhaalne autoriteet, koloniaalne vägi-vald ning kapitalistlik monomaania ning jälgida sündmusi mitte laeva pardalt, vaid märjalt liivaselt rannikult, kujutades ette veemaailma sügavust ja vaala võimsat kohalolu (Akbari 2024, xv). Raamatus „Sailing Without Ahab“ („Seilates ilma Ahabita“, 2024b) katsub Steve Mentz kapteni kuju kõrvale jätta ja keskenduda merele, veele, planeedile, õhule, vaalale ja hoovustele. Akadeemilise analüüsi asemel teeb ta seda luule kaudu, pakkudes korraga „Moby Dickile“ uut tõlgenduse ja väljendades sinipoeetilist maailmavaadet. On märgatav, kuidas ta järgib sinipoeetika põhimõtteid, hāgustades piire ka meetodite vahel: kirjandusteaduslik luuleanalüüs sulandub kokku loovkirjutamisega. Piiri hāgustumine reaalse ja kujutlusliku, loodusliku ja metafüüsilise vahel on esitatud läbi jutustaja I. silmade. Juba Melville'i romaanis toimis jutustaja Ishmael tunnistaja ja vaatlejana, samamoodi sulandudes ühte sündmuste ja keskkonnaga. Mentzi luuletuses „Kuidas me hingame“ („How We Breathe“) võiks „I.“ tähendada korraga Ishmaeli, aga ka „mind“ (ingl k I 'mina') ja „silma“ (ingl k eye 'silm') ehk Ishmaeli silma, mis pole kontrolliv ja raamistav pilk, vaid kümbuslik kogemus. I. uinub ning näeb unes midagi, mis on nähtav ja nähtamatu korraga: vahtu, mis hajub õhku, vee-printsmeid, mis õhuga segunevad, lahustades „saatuslikku piiri“.

See on see, mida isegi I. uinudes näeb, kui sellele osutatakse –
vahutav valge pahvakas vee pinnal
udustab horisondi laia serva
ja äratab uniseimagi panteisti.¹¹
(Mentz 2024b, 95)

Pilt on ühtaegu materiaalne – „vahutav valge pahvakas vee pinnal“ viitab vaala kui loodusliku olendi hingetõmbele – ja sümbolistlik: aurav samm on suuruse, jõu ja müstilisuse märk. Viide panteismile haakub Melville'i teksti filosoofilise kihiga, milles meri ja vaal kannavad korraga jumalikku, looduslikku ja saatuslikku tähendust.

Luuletus jätkub hingamise kujutamise ja mõtestamisega (hingamist kui keskkonnaga põimumise avaldumist käsitleti eespool liustiku näitel, vt lk 24). Vaala väljahingatud vesi seguneb õhuga ning inimese „saastunud“ (*contaminated*) hingamisega. See hingeõhu-vee segu on liminaalne keskkond, kus meri ja taevas kohtuvad, piir hāgustub,

11 It's what even I, dozing, sees when pointed out to I. – / A foamy white burst at the water's surface, / Misting the horizon's broad edge / And waking the sleepest of Pantheists.

hingamisest tekkinud nähtamatud tilgad muutuvad „nähtavateks jälgedeks“, mis kirjutavad oma lugu.

Nähtamatud piisad määrivad klaasi,
vesi, mida on igas õhulonksus,
kaks põimunud elementi,
kerge ja kuiv õhk kohtub märja ja raske veega,
ja koos kirjutab meie saastunud hingamine
nähtavaid jälgi
kõigile kaeda.¹²
(Mentz 2024b, 95)

Sinipoeetikale omaselt on vesi siin polüvalentne: ta on korruga raske ja märg, nähtav ja nähtamatu, olekut muutev (aurub, muutub piiskadeks), aineline ja jutustav ning isegi kirjutav. Võime öelda, et jutustaja mõtleb ja tunneb k o o s veega, tunnistades meie ühist haavatavust. Lugu sünnibki koostoimimisest ja ühismoodustumisest täpselt nii, nagu sinipoeetika seda eeldab.

Olen näidanud sinipoeetika meetodi rakendamist vete lugude lugemisel ja tõlgendamisel, käsitledes vett jutustava subjektina, kellega koostoimimisel sünnib lugu, millel pole kindlat keskpunkti ega ainsat perspektiivi. Sellest lähtuvalt arendan edasi vee käsitlust mnemoonilise agendina, küsides, kes mäletab ja kuidas, keda kõrvale jäetakse ning kuidas vaigistatud lugusid saab võimendada. Järgnevas osas rakendan seda lähenemist praktilises sinipoeetilises analüüsis.

Vesi mäletab

Nagu eelnevalt väitsin, võimaldab sinipoeetiline lugemine käsitleda vett mälu- ja aktiivse mäluagendina. Mere ajaloo ja mälu materiaalsuse mõtestamisel põimuvad ökoloogiline ja ühiskondlik mõõde. Meri hoiatab inimliku ekstraktivismi eest ning jutustab inimkonna kõige süngemaid lugusid, sh okupatsioonidest ja üleatlandilisest orjakaubandusest. Ekstraktivismist kirjutab näiteks Rivers Solomoni afrofuturistlik¹³ lühiromaan „The Deep“ („Sügavik“), milles on kujutatud veealust rahvast

12 Invisible droplets stain the glass, / The water that's in every mouthful of air, / Two elements intermingled, / Light and dry air meets wet and heavy water, / And together our contaminated respiration/ Writes visible traces / For everyone to see.

13 Afrofuturism on ulmekirjanduse liik, mis toob kokku fantaasia, ajaloo ja Aafrika diasporaa identiteedi, eesmärgiga võimendada varasemalt rõhutatud ja koloniseeritud rahvaste häält ja võimestada neid vaatega tulevikule. Vaatamata fantaasia ja maagilise realismi elementidele on sellised lood, ka „The Deep“, suurel määral pühendatud päriselulistele sündmustele ja probleemidele.

nimega wajinru. Neid ulmelisi olendeid ei saa nimetada ei näkkideks ega merineitsiteks, sest nad on mittebinaarse ja voolava soidentiteediga täpselt nagu vesi ise. Solomon toetub oma poeetilises ulmes ajaloolisele tõele: orjakaubanduse ajal visati haigeid, nõrku ja rasedaid üle parda. Kõige kuulsam sellistest sündmustest on seotud orjalaevaga Zong – lugu sellest massimõrvast aastal 1781 talletati arhiividesse ja pälvis palju avalikku tähelepanu tänu kõlapinda leidnud kohtuprotsessile, mille keskmes polnud küll mitte kaotatud inimesed ja genotsiidne julmus, vaid kindlustuse ja rikutud kauba küsimus. See on jäädvustatud ka kunsti: mitu aastakümneid hiljem, abolitsionismi ajal, kujutas William Turner sündmust oma kuulsal maalil „Orjalaev“ (1840). Turneri suurteosel on ebainimlikkuse põhitunnistajaks ja süüdistajaks meri, mille raev avaldub oranžpunakas värvigammas, kus segunevad vesi, taevas ja ohvrite veri ning kiritegelik laev tõmmatakse marus sügavikku.

Solomoni versioonis on üle parda heidetud rasedate naiste lapsed ellu jäänud ning tänapäeva wajinrud on nende järglased. Kuna sündides beebi veel mäletab, kuidas vees¹⁴ hingata, on see mälestus vaalade hoole all kosunud wajinru rahva keha sees säilinud ja nii ongi sündinud uus veerahvas, kes näeb soomuste kaudu, hingab vees, on sooliselt fluiidne ja elab kollektiivselt, jutustades koos oma lugu, mis põimib endaga ka vee loo. „Wajinru“ tähendab „sügaviku koori“, milles hääled samuti segunevad. Loo algul elab wajinru rahvas aga ilma kollektiivse mäluta. Ainult üks nende seast, peategelane Yetu, on mälukandja, kelle kehas talletub rahva ajalugu. Kord aastas annab ta kõigile mälu tagasi, sisestades selle oma kehast teiste kehasse lausa otseses ja füüsilises mõttes. Raamatus on kehalisusel keskne roll: mälestused kanduvad edasi läbi naha ja soomuste. Inimesele omane piiratud nägemisväli (kahe silmaga ei näe tervikut) rõhutab meie abitust ja ebatäiuslikkust wajinru kõrval. Romaani veepoeetika väljendub ka žanrilises voolavuses. Teos on inspireeritud hiphopbändi Clipping laulust „The Deep“, mille autorit Daveed Diggsi tunnustatakse ka raamatusse panustajana.

Meie emad olid rasedad Aafrika naised, kes heideti üle parda,
kui orjalaevad ületasid Atlandi ookeani.
Me sündisime,
hingates vett nii, nagu tegime üsas.
Me ehtasime oma kodu
merekõhja,
teadmata kahejalgsest pinnarahvast, kuni

14 Kasutan vett käsitledes taotluslikult seesütlevat käänet, sest väljend *vee all* viitaks veele kui tahkele pinnale, piirile, mille all peitub teadmatuse ja oht – kuvand, mida sinikriitikud ümber lükkavad.

nende maailm tuli meie oma hävitama.
Kahuritega otsisid nad
naftat meie linnade alt.
Nende ahnus ja hoolimatus sundis
meid üles tõusma. Täna öösel me mäletame.¹⁵
(Clipping 2017)

Nii laul kui ka romaan räägivad mälu kadumisest ja vajadusest mäletada – ka siis, kui mälestus on piinav. Konflikt sünnib raamatus sellest, et Yetu murdub mälukandja rolli raskuse all ja põgeneb, jättes oma rahva pikemaks ajaks üksi kõigi mälestustega, mis ta on nende kehasse valanud.

Nii laulus kui ka raamatus resoneerub ajalooline trauma tänapäevaste öko-katastroofidega. Nii osutavad autorid vägivalle eri vormidele: see võib olla otsene ehk „kiire“, aga ka „aeglane“. Nägime seda juba korallide, angerja ja Ukrainas toimuva sõja näitel. Solomoni raamatus on „kiireks“ vägivaldaks ajalooline orjandus, mille jätkuks on praegune keskkondlik ebaõiglus (*environmental injustice*), mis puudutab eelkõige koloniseeritud rahvaid ja territooriume. Wajinrud kannatavad ookeani soojenemise ja reostuse all, nad ei saa enam oma keskkonnas tervislikult elada ning neist saavad aeglase vägivalle ohvrid. Ent vägivald intensiivistub: plahvatused, mis tapavad kalu ja hävitavad mere ökosüsteemi, on tingitud „kahejalgsete“ tegevusest, kes ihaldavad „musta kulda“ ehk naftat.

Sinipoeetika juurde kuulub alati veega seotud ambivalentsus, või, nagu Oppermann seda nimetab, „mitmevalentne tähenduslikkus“ (*multivalent meanings*, 2023, 23). Meri on korruga hävitaja, taastaja ja hoidja. Loo käigus kohtub Yetu maismaatüdrukut Oorit, kelle hõim ja emakeel on välja surnud ja kelle kodumaa on rängalt kannatanud. Merel tõuseb torm ja Yetu viib Oori endaga kaasa veeilma, naastes vee-rahva juurde. Tänu võimele vahendada oma keha kaudu teisele olendile mälu, mida tol enam pole, aitab ta Ooril meenutada, kuidas vees hingata, sest algselt oskasime seda kõik (Solomon 2019, 154–155). Nii ületavad nad koos „saatusliku piiri“ vee ja õhu vahel, sümbolisel tasandil ületavad nad aga piiri „inimene versus maailm“, millest on rääkinud Stacy Alaimo, hoiatades, et „kui mõelda mõõtkavas inimene versus maailm, tekib petlik võimuillusioon, mis varjab meie tegelikku haavatavust“ (Kuznetski ja Alaimo 2019). Võibki öelda, et haavatavuse tunnistamine on üks sinihumanitaaria eesmäärke, et elada maailmas teadlikumalt.

15 Our mothers were pregnant African women thrown overboard while / crossing the Atlantic Ocean on slave ships. We were born / breathing water as we did in the womb / We built our home on the / seafloor, unaware of the two-legged surface dwellers until / their world came to destroy ours. / With cannons, they searched / for oil beneath our cities. / Their greed and recklessness forced / our uprising. Tonight, we remember.

Solomoni teos on näide uuest, mittekanoonilisest kirjandusest, milles segunevad žanrid, modaalsused (tekst ja laul), autorsus ja hääled. Narratiiv on mitmehäälne: osa sellest on jutustaja vahendatud, osa esitatud mereelukate poolt, kes esitavad oma versiooni wajinru tekkeloost. Sinipoetika seguneb ka kväärökoloogiaga, mis käsitleb nii inimestevahelisi kui ka tekstilisi ja struktureid suhteid mittebinaarsetena, mitte lineaarsete või ühesuunaliste, vaid põimikulaadsetena (*meshy*). Meri on ka ajaloo-, trauma- ja mälu paik – midagi, mille nimeks mälu-uuringuid sinihumanitaaria meetoditega ühendades pakun „vedel mäluarhiiv“. Selles näen ma sinihumanitaaria edasise arengu potentsiaali.

Vedel mäluarhiiv

Mälu-uuringutes peetakse mälu ainulaadseks inimlikuks võimeks, sest see tugineb meie teadvusele ning suutlikkusele luua arhiive – monumente, raamatukogusid, fotodokumente, kirjalikke ülestähendusi jne. Viimasel ajal on mäluteadlased kutsunud üles mõtestama arhiivi kultuuriülesel tasandil, osutades erinevusele talletatud ja kehastunud mälu vahel. Viimaseid on seni peetud efemeerseteks, sest nad avalduvad laulus, tantsus ja suulistes vormides eriti põlisrahvaste mälukultuurides (Erl 2024, 26). Nüüdseks võib aga rääkida nihkest suhtumises arhiivi materiaalsusesse ja sellega kaasnevatesse vastuoludesse (Rigney 2015; Erl 2024). Ann Rigney tuletab Derridale viidates meelde, et paljud asjad on tavapäraselt jäänud arhiveerimata, sest neid on peetud banaalseteks, ohtlikeks või ebapiisavalt representatiivseteks; aga ka seetõttu, et nad ei vahenda organiseeritud või kirjalikku mälu (Rigney 2015, 13–14). Kuid üha enam ollakse teadlikud sellest, mida Rigney nimetab „juhuarhiivideks“ (*accidental archives*) – objektidest ja maastikest, mis ei ole kavandatud arhiivideks, kuid mis toimivad materiaalsete jälgede repositooriumina tuleviku jaoks. Sellest perspektiivist lähtudes märkan lünka ökokriitikas, kus arhiivi mõistet pole piisavalt käsitletud. Samas tahaksin vaidlustada juhuarhiivi mõistet mälu-uuringutes: see on „juhuslik“ üksnes inimliku mõõtkava vaatepunktist. Ilukirjanduslikke narratiive analüüsid võime näha, et ka maastikke¹⁶ ja veekogusid võib käsitleda arhiividenä. Need on mäluruumid, mis toimivad teistsugusel skaalal ega ole „juhuarhiivid“, vaid koguvad mälumaterjali enam-kui-inimliku loogika alusel. Vee kui mäluarhiivi teemaga seoses peab täheldama, et meri ja tema mälu on globaalsed, aga ühtaegu ka sügavalt lokaalsed (või voolavad need kaks suunda sinipoetika kohaselt teineteisesse).

16 Maastiku keelest ja mingil määral ka mälust on varem kirjutanud nt Anne Whiston Spirn (1998). Spirni käsitus lähtub siiski eelkõige maastikust kui loetavast „keelest“, millele looduslikud ja kultuurilised protsessid jätvad (inimesele) tõlgendatavaid jälgi. Käesolevas artiklis mõistan maastikke ja eriti veekogusid arhiivina pigem materiaalses ja protsessuaalses tähenduses: need talletavad, kannavad ja toovad esile jälgi omaenda ainelise dünaamika kaudu, toimides enam-kui-inimlikus mõõtkavas.

Selle nähtuse ilmestamiseks sobib kirjanik Kristiina Ehini luuletus „Pärast tormi“ (2007), mis toob need küsimused meie kodusesse mõõtkavva. Autor toetub omaenda kogemusele pisikesel Mohni saarel, kus ta veetis kaks aastat saarevahina. Pärast tormi toob meri luuletuses kaldale hulgaliselt prahti, mis on ühest küljest reostus („nii palju plastmassi ja kilet ja plekki ja klaasi“), teisalt aga paljusid lugusid jutustav arhiiv. Tege- mist on ühe väikese saare rannikuga, aga inimese suure ökoloogilise jalajäljega. Eel- kõige kerkib esile tarbijaühiskond, aga ka kultuuride ristumine erisuguste toodete ja kaubamärkide kaudu:

hommikul korjan rannast
pudelikilde ja voidexi-karpe
vodka vera pudeleid
purke milles ikka veel loksub ja lõhnab
ammu nahka pandud šašlõkkide marinaad,
rannaraadiote patareisid,
korjan bon aquasid ja eviane
karastusjookide korke ja õllepurke
nii palju nii palju nii palju
plastmassi ja kilet ja plekki ja klaasi
(Ehin 2007, 116)

Kohalik rannik muutub globaalse tarbimiskultuuri prügilalaadseks arhiiviks, kus „bon aquad ja evianid“ annavad tunnistust kultuuride põimumisest ja väljendavad tarbimisühiskonna ebaseeldivaid maitseeelistusi. Järelmaitse on häiriv ja pikema, tekstuurse ja aistingulise mõjuga: „loksub ja lõhnab ammu nahka pandud šašlõkkide marinaad“. Esiteks, me ei tea, kui ammu on „ammu“, mis toob jällegi esile mõõtkava küsimuse. Teiseks, võõra kultuuri hõng justkui rikub rahuliku saare hommiku oma vedelikega, mis on säilinud vaatamata teekonnale soolases merevees.

Veelgi selgemalt avaneb luuletuses vee mnemooniline mõõde, kui meri paljastab Nõukogude okupatsiooni jälgi. Kaldale uhitud vene piirivalvuri müts ning vanad mänguasjad muudavad ranniku traumaatilise mineviku mälupeigaks.

korjan ja korjan
sel selgel hommikul
suurde musta prügikotti
veneaegsete poenukkude käsi ja jalgu
kummist pingviinipoja pea
vene piirivalvuri mütsi

nii väikse?
oli ta alles laps?
(Ehin 2007, 116)

Ehkki tegemist on juba vaba riigiga, tulevad okupatsiooni järelkajad ikka ja jälle meelde just asjade kaudu. Meri hoiustab, säilitab ja toob neid päevavalgele, toimides niiviisi arhiivina. Asjad ja lood, mida need talletavad (kas piirivalvur oli siis noor aja-teenija ja kui kaugelt oli ta jõudnud tollal okupeeritud piiriirigi rannikule), võivad tunnuda juhuarhiividena: vaevalt visati sõdurimüts vette eesmärgiga anda hiljem tunnistust okupatsioonist. Kuid keskkondlikus mõõtkavas pole see arhiiv sugugi juhuslik – nagu varem Mortonile toetudes selgitasin, tuleb kõik, mis on „ära“ visatud, varem või hiljem meie juurde ringiga tagasi, sest sellist kohta nagu „ära“ ei olegi olemas. Pole prügikasti, mis tühistaks tagajärjed. Haisev šašlõkikarp tuleb tagasi sööjat kummitama, meenutades, et püsib maakeral mitu inimese eluiga ka siis, kui selle sisu nahka pannud inivid on juba ammu ise mullatoidule läinud. Meri on siinkohal inimtegevuse tunnistajana arhiiv, mis jääb püsima.

Kõige häirivam leid on aga täispuhutav nukk – „naise keha“, mida meri esitab korraga kui äravisatud eset ja tõepoolest väärkoheldud naisekeha.

kummist täispuhutav naise keha
mis on mõeldud kasutamiseks
vees? ujudes?
auke täis nagu juust
rinnad õhutühjalt rippu
hambutu karjumisvõimetu suu kutsuvalt lahti
siniseks vööbatud laugude all
veel sinisemad silmad tarvitamistühjust täis
missugune mees
kaisutas ja kasutas sind
enne kui torm
süleles su siia
(Ehin 2007, 117)

Kirjeldus on ambivalentne: „rinnad õhutühjalt rippu“, „hambutu karjumisvõimetu suu“, „veel sinisemad silmad tarvitamistühjust täis“ – tegemist on korraga elutu nuku ja esemega, mis kujutab hääletut agentsuseta naist, kes kaotas oma värskuse, kehalise ilu ja seega ka otstarbekuse kultuuris, mis on üles ehitatud tarbimisväärtustele. Kasutaksin Marco Armiero (2021) nimetust *jäätmeajastik* (*Wasteocene*), mida Armiero pakub

antropotseeni alternatiiviks, sest viimane ei hõlma kõike ega kõiki võrdselt. Antropotseenis ehk „inimese ajastul“ ei ole kõik võrdselt panustanud ökosüsteemi hävitamisse ning ka hävingu tagajärjed ei avaldu proportsionaalselt. Armiero hoiatab, et „antropotseeni meie riskib kujutada inimesi liigendamata kogukonnana“ (samas, 6), ehkki tege-
 likkuses osutuvad mõned kogukonnad või sotsiaalsed grupid „keskseteks“ (Plumwoodi mõistes – vt lk 30), teised aga ebaoluliseks, kõrvalejäetud „jäätmeks“ – siit ka *Wasteocene*, mis füüsilise jäätmetootmise kõrval viitab sotsiaalsele jäätmetootmisele kui antropotseeni iseloomustavale joonele. Üheks oluliseks jäätmeajastiku tunnuseks on Armiero sõnul „äravisatav keha“ (*disposable body*; samas, 12), teiseks aga väljajäetud ajalood (*Wasteocene histories*; samas, 18), mis ei sobitu peavoolu narratiivi. Nende kustutamine põhidiskursusest on tema sõnul üks aeglase vägivalla vorme. Jäätmeajastiku mõiste sobib minu arvates hästi sinihumanitaarias toimuvate arutelu-
 dega¹⁷, sest kõige suurem prügila ongi maailmameri. Ka Läänemere reostus tuleb suures osas selle põhja maetud keemilistest, radioaktiivsetest jt jäätmetest, mille lugusid ei taheta eriti rääkida.

Solomoni lühiromaani puhul nägime, kuidas keha muutub jäätmeks sõna otseses mõttes (kui inimesi heidetakse üle parda) ja kuidas selle lugu on talletatud elulises ja dünaamilises veealuses maailmas. Ehini luuletuses näeme nii äravisatud (tehis- või päris-) keha kui ka lugu, mida „karjumisvõimetu suu“ pole võimeline rääkima. Meri toob vaikivate ohvrite lood nähtavale. Rannale uhutud nukk võib tähistada naise keha ekspluateerimist patriarhaalses ühiskonnas, aga võib ka esindada põgeniku keha, mis on niisama haavatav kui teda kandev reostatud vesi. Ka kunagine lapspiirivalvur võis olla oma rolli sunnitud sõjamasina poolt, mille jaoks tema keha oli samuti ühekordseks kasutamiseks. Kuid oluline on täheldada, et meri ei ole siin vaid lugude talletaja, vaid tal on ka aktiivne sekkumisvõime. Just tema on see, kes karistas orjavedajaid laevahukuga Turneri tõlgenduses; just tema andis maismaatüdrukule uue hingamise oma sügavuses; just tema viis nukknaise ahistaja käest kaugele rannale – „torm süleles su siia“ (Ehin 2007, 117). Nõnda on Ehini „Pärast tormi“ osa samast poeetilisest ja kriitilisest püüdlusest, mida sinihumanitaaria laiemalt esindab – lasta merel ja veel kõnelda, tuua päevavalgele varjatud lood, paljastada vägivalla ja ekspluateerimise kihistused, mis ei kao, vaid talletuvad vedelates arhiivides – olgu need siis ookeanid, jõed või väikesaare rand.

Kokkuvõte

Artikli eesmärgiks oli anda eestikeelne ülevaade sinihumanitaaria põhimõistetest rõhuga vee käsitlemisel kultuuris ning näidata, kuidas vett kui jutustavat ja mämlulist

17 Olen varemgi käsitlenud jäätmeajastiku mõistet sinihumanitaaria arutelu osana (vt Kuznetski 2025; 2026).

toimijat ning vedelat mäluarhiivi saab mõtestada kirjanduslike narratiivide kaudu. Artiklis käsitletud teoreetilised lähtekohad – kehadevahelisus, põimik, vesi kui ühisvara, kiire ja aeglane vägivald, veega koos mõtlemine, jutustav vesi ja sinipoetiline kujutus – aitavad mõista vett ainena, mis ühendab kehi, keskkondi ja ajalis-ruumilisi mõõtkavu. Vesi, olles korruga aine ja diskursiivne, seob omavahel bioloogilise, geoloogilise ja kultuurilise tasandi ning toob nähtavale lood, mis ei mahu üksnes inimliku kogemuse raamidesse. Läbivalt rõhutasin vee materiaalsust, agentsust ja ka haavatavust. Senised kultuurilised narratiivid on loonud kuvandi veest kui millestki „seal väljas“, „ära“, tundmatust või ohtlikust stiihiast, „veidrast võõrast“, millest meid eraldab saatuslik piir ja mida tuleb seetõttu taltsutada ja piiritleda teadmiste, tehnoloogia ja kujutluste kaudu. Binaarsed ja piire seadvad narratiivid kinnistavad domineerimise ja ekspluateerimise struktuure. Kuid meie enda vesine olek, tänu millele põimume ja pidevalt moodustume üheskoos teiste liikide ja ökosüsteemidega, paljastab meie seotust ja haavatavust ega luba enam mõelda mõõtkavas „inimene versus maailm“. Sinipoetiline kirjutamine ja lugemine võimaldab luua ja tõlgendada lugusid, kus inimlik ja enam-kui-inimlik toimivad koos ning nähtavale tulevad seosed, mis tavapärasel keskkonnakujutluses võivad varju jääda. Vesi muutub multivalentseks, paljuhäälseks mälude talletajaks ja vahendajaks, rääkides mitmesugustest ebaõigluse vormidest mitme mõõtkava läbilõikes. Minu pakutud vee kui vedela mäluarhiivi mõiste avab ühe võimaliku viisi nende suhete kirjeldamiseks, luues silla sinihumanitaaria ja mäluuringute vahel ning visandades perspektiivi valdkonna edasiseks arenguks.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri uurimisprojekt PRG2592 „Mälu ja keskkond: Vägivaldsete ajalugude keskkonnamõju rahvusüleses euroopa kirjanduses“.

Allikad

Akbari, Suzanne Conklin. 2024. „Foreword.“ – Steve Mentz, *Sailing Without Ahab: Eco poetic Travels*. New York: Fordham University Press, xv–xxiv.

Alaimo, Stacy. 2010. *Bodily Natures: Science, Environment and the Material Self*. Bloomington: Indiana University Press.

———. 2025. *The Abyss Stares Back: Encounters with Deep Sea Life*. Minneapolis: Minnesota University Press.

Armiero, Marco. 2021. *Wastocene: Stories from the Global Dump*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cohen, Margaret. 2010. *The Novel and the Sea*. Princeton: Princeton University Press.

Copernicus. 2024. „2024 is the first year to exceed 1.5°C above pre-industrial level.“ – *The Copernicus Climate Change Service*. <https://climate.copernicus.eu/copernicus-2024-first-year-exceed-15degc-above-pre-industrial-level>. Vaadatud: 17. aprill 2026.

- DeLoughrey, Elizabeth. 2023. „Mining the Seas: Speculative Fictions and Futures.“ – *Laws of the Sea: Interdisciplinary Currents*, toimetanud Irus Braverman, 145–163. New York: Routledge.
- Dobrin, Sidney. 2021. *Blue Ecocriticism and the Oceanic Imperative*. London: Routledge.
- Ehin, Kristiina. 2007. *Noorkuu hommik*. Tallinn: Huma.
- Erl, Astrid. 2024. „Transculturality and the Eco-Logic of Memory.“ – *Memory Studies Review* 1: 17–35.
- Clipping. 2017. „The Deep. Lyrics.“ – *Genius*. <https://genius.com/Clipping-the-deep-lyrics>.
Vaadatud: 17. aprill 2026.
- Hint, Aadu. 1950. *Angerja teekond*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Li, Zhi, Matthew H. England ja Sjoerd Groeskamp. 2023. „Recent Acceleration in Global Ocean Heat Accumulation by Mode and Intermediate Waters.“ – *Nature Communications* 14, artikkel 6888. <https://www.nature.com/articles/s41467-023-42468-z>.
- Kilumets, Margit. 2023. „Pealtnägija“: angerja tulevikku varjutavad ülepuük ja teadlaste lahkkelid. *Novaator*. 25. oktoober. <https://novaator.err.ee/1609143731/pealtnagija-angerja-tulevikku-varjutavad-ulepuuk-ja-teadlaste-lahkkelid>. Vaadatud: 17. aprill 2026.
- Kivirähk, Andrus. (2000) 2020. *Rehepapp ehk November*. Tallinn: Varrak.
- Kuznetski (Tofantšuk), Julia ja Stacy Alaimo. 2019. „Keha on lahinguväli.“ – *Sirp*, 22. märts.
- Kuznetski, Julia. 2025. „Material Realist Textuality in Daisy Johnson’s *Everything Under*.“ – *Études britanniques contemporaines* 69. <https://doi.org/10.4000/158kh>.
- . 2026. „Scalar Anglosphere: Wasteocene Waters and Vulnerable Bodies in Chioma Okereke’s *Water Baby*.“ – *Critique: Studies in Contemporary Fiction. Latest articles* 1–12. <https://doi.org/10.1080/00111619.2025.2608219>.
- Linton, Jamie. 2010. *What Is Water? The History of a Modern Abstraction*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Melville, Herman. 1974. *Moby Dick ehk Valge Vaal*. Tõlkinud Juhan Lohk ja Ülo Poots. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mentz, Steve. 2020. *Ocean*. London: Bloomsbury.
- . 2024a. *An Introduction to the Blue Humanities*. London: Routledge.
- . 2024b. *Sailing Without Ahab: Eco-poetic Travels*. New York: Fordham University Press.
- Morton, Timothy. 2010. *The Ecological Thought*. Harvard University Press.
- . 2015. „Elementality.“ – *Elemental Ecocriticism: Thinking with Earth, Air, Water, and Fire*, toimetanud Jeffrey Jerome Cohen ja Lowell Duckert, 271–285. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Neimanis, Astrida. 2017. *Bodies of Water: Posthuman Feminist Phenomenology*. London: Bloomsbury.
- Oppermann, Serpil. 2023. *Blue Humanities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 2024. „Reading Storied Corals with the Scientific Poetics of Water.“ – *Configurations* 32 (3): 281–304. <https://doi.org/10.1353/con.2024.a932026>.
- Plaan, Joonas. 2020. „Kriitiliselt ohustatud liigid meie toidulaua.“ – *ERR. Arvamus*, 06.11.2020. <https://www.err.ee/1155941/joonas-plaan-kriitiliselt-ohustatud-liigid-meie-toidulaua>.

Plumwood, Val. 2002. *Environmental Culture: The Ecological Crisis of Reason*. London: Routledge.

Rigney, Ann. 2015. „Things and the archive: Scott’s materialist legacy.“ – *Scottish Literary Review* 7 (2): 13–34. <https://biblio.ugent.be/publication/8519220>.

Solomon, Rivers. 2019. *The Deep*. London: Hodder.

Soovik, Ene-Reet ja Kadri Tüür. 2022. „Timothy Mortonist, romantismist ja keskkondlusest.“ – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 30. *Keskkondluse erinumber*, toimetanud Ulrike Plath, Elle-Mari Talivee ja Kadri Tüür, 211–222. <https://doi.org/10.7592/methis.v24i30.22115>.

Spirn, Anne Whiston. 1998. *The Language of Landscape*. New Haven: Yale University Press.

Tsybalyuk, Darya. 2025. *Ecocide in Ukraine: The Environmental Cost of Russia’s War*. Cambridge: Polity.

Zimmer, Carl. 1998. *At the Water’s Edge*. New York: Free Press.

Julia Kuznetski – PhD, Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste instituudi anglistika professor. Ta on avaldanud uurimusi ökokriitika, ökofeminismi, uusmaterialismi, sini-humanitaaria, kriisi ja kirjanduse kohta. Ta on Eesti Teadusagentuuri uurimisprojekti PRG2592 „Mälu ja keskkond: Vägivaldsete ajalugude keskkonnamõju rahvusüleses euroopa kirjanduses“ põhitäitja. Hetkel kirjutab monograafiat keskkonna, ajaloo ja mälu põimumisest tänapäeva naiskirjanike loomingus.

E-post: [julia.kuznetski\[at\]tlu.ee](mailto:julia.kuznetski[at]tlu.ee)

Intimate Stranger: Water and Its Cultural Imaginary

Julia Kuznetski

Keywords: ecocriticism, blue humanities, blue poetics, transcorporeality, memory studies.

This article explores water as both a material and cultural phenomenon through the emerging field of blue humanities and offers an Estonian-language overview of the field's key concepts and narrative frameworks.

Drawing on theories by Stacy Alaimo, Astrida Neimanis, Sidney Dobrin, Steve Mentz, and Serpil Oppermann, it asks how water functions as an agent of memory, storytelling and transcorporeal connection between human and more-than-human worlds. Rather than treating water as an inert resource, abstract substance, or threatening environment 'out there', the study addresses it as an agentic force, a material constitutive of our bodies and a key facilitator of our environmental enmeshment. The article argues that water, as both element and metaphor, destabilises the binaries that have structured the western thought and invites a reorientation of ecological imagination beyond the terrestrial focus that has dominated 'green' ecocriticism. Building on these perspectives, the article proposes the concept of water as a liquid memory archive, capable of storing and mediating environmental histories across human and more-than-human temporalities.

Starting from the theoretical premise of new materialism and transcorporeality, the discussion draws on Alaimo's conception of bodies as porous and mutually entangled with their environments and Neimanis's idea of humans as 'bodies of water,' to examine how aqueous matter both sustains and implicates us. Every act of consumption, production, and waste disposal participates in a cycle that returns to the human body through the flows of the hydrosphere. This porous continuity unsettles the Cartesian model of the autonomous subject and reveals the shared vulnerability that connects the human body with glaciers, oceans, and rivers. The melting of ice and the movement of breath are thus interlinked processes that register planetary fragility and ethical responsibility.

The historical and philosophical construction of water as an object 'out there' can be traced back to the Enlightenment rationality, which reduced water to an abstract, measurable quantity, detached from its social and ecological contexts. This abstraction parallels the subjugation of matter, nature and the body to human reason, and the associated effort to confine water within boundaries: pipes, dams, swimming pools, or framing metaphors and myths. The 'fatal boundary' between water and air, as biologist Zimmer calls it, is not only biological but also discursive: we associate ourselves with air rather than with water, even though we are largely composed of the latter. The article engages Morton's notions of 'strange stranger' and 'mesh' to articulate water's dual status as both intimate and alien. Its liquidity and permeability exemplify the interwoven texture of existence with no clear background or foreground. Yet, as Dobrin warns, the 'anthro-hubristic imperative to know' drives scientific exploration that often reproduces colonial and extractivist logic under the guise of discovery. Oceanic knowledge is thus inseparable from histories of violence against the sea and its life forms.

Following Oppermann's call to 'think with water', the discussion expands to the ethical and narrative dimensions of aquatic life. Watery stories, told through the agency of non-human bodies such as coral reefs, invite us to read environmental crises not as isolated catastrophes but as slow violence

unfolding on a planetary scale. The article also addresses contemporary forms of fast and slow violence, archived through the medium of water. The Kakhovka dam catastrophe in 2023 in war-torn Ukraine instantiates these scalar forms, in which water figures both as a weapon, victim and witness.

Emerging from the 'oceanic turn' in ecocriticism, blue humanities challenge the land-based metaphors that have long structured environmental thought and encourage more fluid, relational ways of imagining ecological processes. In doing so, blue humanities also revisit the anthropocentric and imperial frameworks embedded in western maritime narratives, from *The Odyssey* to *Robinson Crusoe* and beyond, which have imagined the sea as either an abyss, danger or a frontier of conquest. Against this tradition, the article considers *water stories* that foreground the agency of wet environments and non-human voices. *Blue poetics* is introduced as a mode of writing and reading that mirrors water's fluid temporality and affective ambivalence. The discussion traces this poetics through both canonical and contemporary texts, from Melville's *Moby-Dick* to modern reimaginings such as Solomon's *The Deep*. In these works, water acts as a transformative medium of death and rebirth, memory and resistance, where the ocean itself becomes a storyteller. The article shows how the ocean becomes what I call a *liquid memory archive* — a repository that preserves histories of violence and endurance beyond human control or comprehension.

Finally, the article gestures toward planetary and local convergences, reading Kristiina Ehin's poem 'After the Storm' as a vivid example of Estonian blue poetics. The poem's imagery of debris washed ashore transforms pollution into an archive of global consumption and political memory. Global oceanic imaginaries are juxtaposed with the micro-scale of the Estonian seashore, with the sea becoming a repository of stories about occupation, but also sexual exploitation or migration.

Thinking with water means acknowledging our shared materiality, vulnerability, and capacity for remembering and narrating across scales, a perspective that the article conceptualises through the notion of water as a liquid memory archive.

Julia Kuznetski – PhD, Professor of English at the School of Humanities, Tallinn University. She has published widely on ecocriticism, ecofeminism, new materialism, blue humanities, literary crisis studies. She is a researcher in the Estonian Research Council (ETAG) project 'Memory and Environment: The Intersection of Fast and Slow Violence in Transnational European Literatures' (PRG2592), currently working on a monograph on the intersections of the environment, history and memory in the writings by women.

E-mail: julia.kuznetski[at]tlu.ee